

جایگاه برنامه‌ریزی فضایی کالبدی برای سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی

با تاکید بر شهرستان گرمسار^۱

مختار یوردخانی^۲

دانش آموخته دوره دکتری تخصصی جغرافیا و برنامه‌ریزی روستائی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

دکتر علیرضا استعلاجی

دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۵/۲۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۷/۱۵

چکیده

برنامه‌ریزی فضاهای کالبدی و سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی راهی برای رسیدن به سطح توسعه پایدار است که این برنامه‌ریزی می‌بایست با شناسائی وضع موجود، توان‌مندی‌های بالقوه و بالفعل با شناخت محیط در بخش‌های طبیعی، انسانی و اقتصادی و کالبدی صورت پذیرد.

شهر و روستا به دنبال تعادل بخشی در عملکرد و فعالیت‌های روزمره خود هستند، گرچه نقش شهر با تولیدات صنعتی و فعالیت بخش خدمات و صنایع دستی و صنایع وابسته به محصولات کشاورزی مستقر در روستاها مشخص می‌گردد و روستاها نیز با تولید محصولات کشاورزی و فراهم نمودن مواد غذایی نقش خود را نشان می‌دهند، اما آنچه اهمیت دارد این است که کلیه عملیات توسط موجودی به نام انسان صورت می‌پذیرد که در سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی زیست می‌نماید و شکل‌گیری این سکونت‌گاه‌ها چه در شهر و روستا در زمان حاضر نیاز به یک برنامه‌ریزی دارد، هرچند سکونت‌گاه‌ها امروزه بسیار متفاوت تر از قبل از لحاظ تیپ ظاهری و پایداری می‌باشد. اهمیت پرداختن به این موضوع همین بس که بخش زیادی از درآمدهای اقتصادی افراد در طول زندگی صرف هزینه تهیه مسکن می‌شود و از طرفی محدودیت زمین در شهرها و بالا رفتن قیمت‌ها حتی در روستاها لازمه ساماندهی و برنامه‌ریزی فضای کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی را ضروری می‌نماید.

واژگان کلیدی: فضا، برنامه‌ریزی کالبدی، سکونت‌گاه‌های شهری، توسعه، برنامه‌ریزی فضائی

۱- مقاله حاضر بخشی از رساله دکتری با عنوان « برنامه‌ریزی فضائی کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی از دیدگاه جغرافیای کاربردی » که با راهنمایی دکتر علیرضا استعلاجی تهیه و تدوین شده است.

مقدمه

انسان برای هرکاری که می‌خواهد انجام دهد برنامه‌ریزی می‌کند و بدون برنامه‌ریزی امکان انجام هرکاری تقریباً غیرممکن می‌باشد یا اثرات و به اهداف رسیدن را کم‌رنگ و سخت و دشوار می‌کند (آسایش، ۱۳۷۵، ص ۱۲). جامعه بشری به دو جامعه شهری و روستائی تقسیم می‌شود و به عنوان سکونت‌گاه‌های بشر محسوب می‌گردد و زندگی بشر در آن در یک شبکه به هم تنیده حاصل از عوامل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی اتفاق می‌افتد. بدون برنامه‌ریزی زندگی و حتی زنده ماندن امری غیرممکن است و با پیچیده‌تر شدن جامعه شهری و روستائی حتی نیاز به برنامه‌ریزی دقیق را طلب می‌نماید و اما آنچه که در برنامه‌ریزی اهمیت دارد بررسی شهر به صورت مجرد و روستا به صورت مجرد و سپس بررسی رابطه‌ای که بین شهر و روستا به وجود خواهد آمد اهمیت دارد و در برنامه‌ریزی روابط متقابل شهر و روستا باید در نظر گرفته شود. پدیده شهرنشینی که همراه با رشد جمعیت روستاها بوده و امروزه رشد جمعیت شهرها سبب به وجود آمدن شهرهای بزرگتر شده و تحولاتی را در ساختار فیزیکی اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی آنها به وجود آمده است، تردیدی نیست که با گرایش روز افزون شهرنشینی و توجه به مسائل فضایی، تدارکات و چگونگی شکل‌گیری آنها، هم چنین ارتباط با محیط اطراف و روستاها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است لذا نیاز به برنامه‌ریزی در این مقوله احساس می‌شود.

اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت و ضرورت این موضوع به دلیل آن است که شهر و روستا به دنبال تعادل بخشی در عملکرد و فعالیت‌های روزمره خود هستند اگر چه نقش شهر با تولیدات صنعتی و فعالیت بخش خدمات و صنایع دستی و صنایع وابسته به محصولات کشاورزی مستقر در روستاها مشخص می‌گردد و روستاها با تولید محصولات کشاورزی و فراهم نمودن مواد غذایی و در برخی از آنها دامپروری نقش خود را نشان می‌دهند، اما آنچه اهمیت دارد این است که کلیه عملیات فوق توسط انسان صورت می‌پذیرد که در سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی زندگی می‌نماید که شکل‌گیری این سکونت‌گاه‌ها چه شهری و چه روستائی نیاز به برنامه‌ریزی داشته، چرا که بخش زیادی از درآمدهای اقتصادی افراد صرف هزینه تهیه مسکن می‌شود و از طرفی محدودیت زمین در شهرها و بالا رفتن قیمت آن حتی در روستاها لازمه سامان دهی و برنامه‌ریزی فضای کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی را ضروری می‌نماید. اهمیت و ضرورت تحقیق فوق در بررسی شهرستان گرمسار نیز به این دلیل بوده که تمامی روستاها به شهر نزدیک بوده که دورترین آن که روستای فراوان می‌باشد ۲۸ کیلومتر فاصله دارد پس تغییر و جابجائی جمعیت بدلیل فاصله کم و سهولت در حمل و نقل به آسانی صورت می‌پذیرد که سبب گردیده مکان زندگی با محل کار متفاوت باشد یعنی بسیاری از روستانشینان شهرستان گرمسار در شهر سکونت داشته و جهت کار به روستاها مراجعه نمایند که هر تغییری در روند سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی اثر خود را می‌گذارد.

اهداف تحقیق

هدف از این تحقیق فقط ارائه یک برنامه ریزی بهینه برای تعیین فضای کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی از دیدگاه جغرافیای کاربردی نیست. بلکه در کنار برآورده شدن این هدف باید برنامه‌ریزی، راه رسیدن به اهداف اجتماعی و اقتصادی را در سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی مشخص نماید (استعلاجی، ۱۳۸۱، ص ۲۹).

چرا که مسائل پیش‌بینی شده و به‌وجود آمده شهر و روستا باید در کنار هم دیده شود تا یک طراحی فضای کالبدی سکونت‌گاهی (شهری و روستائی) همه جانبه و مناسب را سبب گردد. لذا در طرح هدف‌ها و در ارائه راه‌حل‌ها به منظور رسیدن به آنها و ابزار و وسایلی که استفاده می‌گردد این نکته باید مدنظر باشد که یک برنامه‌ریزی وقتی موفق است که واقعیت‌ها در آن دیده شود، یا این که برای شهر و روستا چه باید کرد؟ از چه الگویی استفاده کرد که هماهنگ و هم آوا با شرایط محیط مورد توجه قرار گیرد و این که چه راه‌حلی می‌تواند در حد مطلوب و قابل قبول به ارتقای سطح اقتصادی و اجتماعی شهر و روستا بیانجامد و هدف آن باشد که در برنامه‌ریزی فضای کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی به یک طرح کالبدی مطلوب رسید. از اهداف دیگر آن این بوده که راه‌حل‌ها و طرح‌های پیشنهادی حداکثر جمعیت ساکن هر سکونت‌گاه‌ها را پوشش دهد. جایگاه کم درآمدها در کنار تدوین برنامه‌ریزی به منظور ارتقاء سطح درآمد اقتصادی و اجتماعی آنها و دیگر گروه‌های درآمدی در طرح توسعه آینده همه جانبه و حتی خود سکونت‌گاه‌ها مورد توجه قرار گیرد.

اهداف اختصاصی تحقیق، رسیدن به این نکات است که :

- بررسی میزان موفقیت و عدم موفقیت الگوهای برنامه‌ریزی فضای کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی شهرستان گرمسار.
- رسیدن به راه‌حلی که جابجائی و حرکت جمعیت از شهر به شهرهای بزرگتر خصوصا پایتخت که در نزدیکی آن واقع است، به حداقل ممکن برسد .
- ارائه الگوهای بهینه برای تبدیل فعالیت های سنتی و روستائی به ویژه در بخش کشاورزی و صنایع کوچک برای ایجاد فرصت‌های شغلی جدید.
- امکان سنجی اشتغال در روستاها با توسعه بخش های صنعتی و خدماتی با مکان یابی مناسب

روش و مراحل تحقیق

روش غیرمیدانی

الف_ منابع اسناد و کتابخانه ای

ب_ بانک‌های اطلاعات جغرافیایی

روش تحقیق به دو صورت الف: استفاده از اطلاعات از قبل جمع آوری شده یا همان روش کتابخانه‌ای و استفاده از اسناد و اطلاعات موجود است که دکتر حسین آسایش و دکتر رحیم مشیری در این باره می‌گویند اولین گام در راه دست یابی به اهداف تحقیق جمع آوری اطلاعات و دریافتن واقعیت ها است، و در مورد روش کتابخانه ای این که روش کتابخانه ای در تمام تحقیقات علمی مورد استفاده قرار می‌گیرد (حافظ نیا، ۱۳۸۰، ص ۱۳۸).

لذا به دلیل نیاز در این پژوهش و دسترسی به آمار و قیاس آنها قطعاً نیاز به مطالعات کتابخانه‌ای بسیاری بود که با موضوع مقاله در ارتباط باشد و یا اطلاعاتی که قابل استخراج از بانک‌های اطلاعاتی جغرافیایی بود لذا در این راستا کارهای تحقیقی صورت پذیرفته توسط وزارت خانه‌های جهاد کشاورزی، مسکن و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و موسسات تحقیقاتی و مراکز آمار ایران و ... کتاب‌های منتشر شده استفاده و نیز استفاده از آمار نامه‌ها و سالنامه‌ای کشور و استانی (سمنان) و اطلاعات موجود در مجلات، فصلنامه‌ها، اینترنت و اسناد دولتی و ... استفاده گردیده است.

روش‌های میدانی

در هر تحقیقی اطلاعات اولیه و اصلی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است چرا که انجام کار میدانی بدست آوردن اطلاعات دست اول می‌باشد باید با بدست آوردن این اطلاعات جدید بتوان مسائل جدید را مطرح و راه‌حل‌های آنرا بدست آورد که تاکنون در مورد آن کاری صورت نپذیرفته است هر چند انجام کار میدانی به پیش نیازهایی نیاز دارد که فرد از قبل انجام کار میدانی باید به آن توجه کند به عنوان مثال باید بداند که چه اطلاعاتی در تحقیق مد نظر است و چه میزان از لحاظ مالی هزینه بر و به زمان نیاز است آیا نیاز به تهیه پرسش نامه است یا خیر، مصاحبه‌های حضوری چه مقدار کاربرد دارد و در تحقیق میدانی گاه نیاز به حضور فیزیکی و رویت آنچه که اتفاق می‌افتد است بنابراین در این تحقیق بنا بر ضرورت مصاحبه در روستا و شهر با صاحبان مساکن صورت پذیرفت. در روستاها حضور پیدا کرده و مشاهدات لازم از ابنیه‌ها و ساختمان‌ها صورت پذیرفت به مراجع ذی‌صلاح و مرتبط همانند شهرداری، مسکن و شهرسازی، بنیاد مسکن، جهاد کشاورزی، مخابرات، اداره برق و اداره گاز مراجعه گردید و پرسش‌نامه‌های مورد نیاز تهیه و تکمیل گردید.

روش‌های آنالیز اطلاعات

هر اطلاعاتی که در مسیر پژوهش بدست می‌آید می‌بایست مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

- تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌بایست در مورد تمامی اطلاعات از جزء تا کل صورت پذیرد.
- تجزیه و تحلیل از نمایش ساده اطلاعات به صورت نقشه‌ها، جداول یا طرح‌ها و ... تا مفاهیم پیچیده ریاضی را شامل می‌شود (بهنروز، ۱۳۷۸، ص ۱۶۹).
- چون در این تحقیق از اطلاعات آماری استفاده گردیده است پس از تکنیک‌های آماری نقش اصلی در استنتاج‌ها و تعمیم را به عهده داشته است و در این تحقیق پس از جمع‌آوری اطلاعات و نتیجه‌گیری‌های نهائی از نرم افزارهای مورد نیاز استفاده شده و در تهیه نقشه‌ها از نرم افزار GIS استفاده گردیده است.

جایگاه برنامه‌ریزی برای شهرها و روستاها

ویژگی‌های طبیعی و انسانی مناطق جغرافیایی شرایط متنوع اقلیمی و فرهنگی را به وجود آورده است که خود زمینه ساز به وجود آمدن استقرار گاه‌های مختلف انسانی شده است که به صورت مستقیم در نحوه و نوع زندگی انسان‌ها اثر گذاشته و آنها را تحت تاثیر خود قرار داده است. پیدایش اشکال مختلف معیشتی اعم از شهرنشینی و روستانشینی با پدیدار گشتن سکونت‌گاه‌های مرتبط با معیشت که از نقطه‌ای به نقطه دیگر متفاوت است حاکی از تدبیر انسان در

بهره‌وری از محیطی که در آن زندگی می‌کند و محدودیت فضا و مکان و معیشت چه در روستا و شهر با افزایش جمعیت نیاز به برنامه‌ریزی را روز به روز بیشتر می‌نماید. از برنامه‌ریزی‌های انجام شده در طول زندگی بشر می‌توان از استقرار انسان و شکل‌گیری مراکز شهری و روستایی و ایجاد ارتباط بین آنها نام برد که با توجه به اندازه جمعیت و انتخاب موقعیت‌های مناسب، مکان‌های جغرافیایی را برای انتخاب استقرارگاه‌ها برگزیده است. اهمیت برنامه‌ریزی همان قدر است که انجام آن سبب تعادل بخشی در عملکرد و فعالیت‌های روزمره شهر و روستاها خواهد شد. نقش شهر به عنوان مکان تولید صنعت و خدمات برجسته گردد و روستا نیز با تولید محصولات کشاورزی نقش خود را به صورت برجسته حفظ نماید. با برنامه‌ریزی می‌توان علی‌رغم مهاجرت‌های جمعیتی که از روستاها به شهرها صورت گرفته جمعیت حاضر در روستاها را حفظ کرد و حفظ این جمعیت یعنی حفظ تولیدات کشاورزی و با حفظ تولیدات کشاورزی می‌توان مازاد تولید مواد غذایی در روستاها را افزایش داد یا به عبارتی محصولات غذایی مورد نیاز جمعیت مستقر در شهرها را فراهم نمود که هر اندازه این موضوع با برنامه‌ریزی و تدبیر و اندیشه همراه باشد امنیت غذایی و تولید بیشتر آنرا در کشور سبب می‌گردد ثبات تولید خود سبب عدم وابستگی به خارج از کشور گردیده و این خود عامل مهمی در استقلال کشور خواهد داشت برنامه‌ریزی و مطالعه برای شهرها و روستاها یک ضرورت انکارناپذیری است چه در غیراین صورت بر معضلات شهر و روابط حاکم بر آن افزوده خواهد شد و مشکلات عدیده‌ای را برای جوامع شهری به وجود خواهد آورد از آن طرف روستاها که خود سالیان دراز بر اثر بی‌برنامه‌گی آسیب دیده اند در جامعه امروزی آسیب جدی‌تری خواهند دید لذا می‌بایست با مطالعه شهر و روستا خصیصه‌های هر یک را باز شناخت تا بتوان برنامه‌ریزی نمود و با برنامه‌ریزی مناسب فضای کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی را از دیدگاه جغرافیایی کاربردی طراحی نمود که بتوان با این شیوه برنامه‌ریزی رابطه معتدل و غیرسلطه جویانه و غیر برتری جویانه را مشاهده نمود در غیر این صورت سکونت‌گاه‌های روستائی با مهاجرت به سمت شهر خالی از سکنه خواهند شد و به دلیل استقرار این افراد در حاشیه شهرها و اماکن غیر استاندارد سکونت‌گاه‌های ناامن و در نتیجه محیط اجتماعی نامناسب شکل خواهد گرفت.

جایگاه برنامه‌ریزی فضایی کالبدی برای سکونت‌گاه‌های شهری و روستایی

در این نوع برنامه‌ریزی هدف مدیریت خردمندانه فضا و کاربری بهینه اراضی است. برنامه‌ریزی کالبدی به سازمان‌دهی مطلوب فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد نیاز برای توسعه در فضا می‌پردازد و حاصل آن تخصیص بهینه فضا به فعالیت‌های مختلف است. هدف عمده برنامه‌ریزی کالبدی، هدایت کالبد محیط انسانی در جهت مطلوب و تنظیم به‌سازی محیط فیزیکی زندگی انسان است. محیط کالبدی زندگی انسان دارای مقیاس‌های گوناگونی است. کوچکترین مقیاس آن خانه و بزرگترین آن پهنه سرزمین است که در درون این طیف گسترده محله، روستا، شهر، ناحیه و منطقه قرار دارد. ساخت شهر و کالبد شهرها از زمانی که ایلات و عشایر و قبایل کوچ‌رو به یکجانشینی روی آوردند آغاز گردید و کالبد شهر ابتدا با شرایط مکانی آنها ارتباط داشته که معمولاً در بلندی‌ها احداث می‌گردید و به همین جهت شهرهای اولیه ساختار دفاعی داشته اند و ساخت شهرها معمولاً با ساخت فضاهای عمومی نظیر مسجد، بازار و میدان آغاز می‌گردید و سکونت‌گاه‌ها اطراف آن را فرا می‌گرفتند و آن چه در این ساخت‌ها اهمیت داشت این که

سکونت‌گاه‌ها دارای امنیت باشند و به دلیل روابط اجتماعی حاکم و تنگاتنگ زندگی خویشاوندی در جوار هم سکونت‌گاه‌ها با هم در ارتباط بودند. همین موضوع سبب گردید با گسترش شهرها مکان‌های اولیه شهرها یا همان محله‌های قدیمی که امروزه به عنوان بافت فرسوده از آن یاد می‌شود، از لحاظ ساختار فضایی کالبدی دچار مشکل گردیده و برای آنها طرح‌های هادی و جامع و تفضیلی تهیه می‌گردد تا با استفاده از آنها نحوه ارتباط سکونت‌گاه‌ها اصلاح گردد و الگوهای طراحی در قسمت‌های جدید شهری متناسب با چرخه جدید زندگی که آمیخته با عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و سیاسی است شکل پذیرد و این خود برنامه‌ریزی فضای کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری محسوب می‌گردد. از طرفی روستاها در ایران که تعداد آنها در سال‌های ۱۳۳۵ بیش از شصت هزار بوده و نزدیک به ۷۰٪ جمعیت کشور را در خود جای می‌داد سکونت‌گاه‌های روستایی ساخته شده از مصالح موجود منطقه تجلی و نشان از فرهنگ مردم بومی بود و به دلیل ابتدایی بودن و تفاوت‌های زیادی که با سکونت‌گاه‌های شهری داشت نیاز به تحول تغییر با حفظ کاربری مشاغل مرتبط با زمین‌های کشاورزی روستایی بود که می‌بایست آسایش و آرامش ساکنان خود را نیز فراهم می‌نمود و هرچند امروزه در جوامع اروپایی دیگر تفاوتی بین سکونت‌گاه‌های شهری و روستایی مشاهده نمی‌گردد و حتی در بخش‌هایی از آسیا نیز این امر اتفاق افتاده است که تفاوت بین روستا و شهر تنها در عملکرد کاربردی و کارکردی آن است نه در تیپ ظاهری آنها، که نهایتاً چشم‌انداز سکونت‌گاه‌های شهری و روستایی با توجه به مصالح به کار برده شده و امکانات مشابه به صورت یکسان است. طرح‌های هادی اجرا شده در روستاها و بهسازی مسکن روستایی که در ایران توسط بخش‌داری‌ها و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی صورت می‌پذیرد در این راستا است.

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

شهرستان گرمسار با وسعت ۱۰۶۸۶ کیلومتر مربع یکی از ۵ شهرستان استان سمنان و در غرب استان و ۹۰ کیلومتری پایتخت قرار دارد.

شهرستان گرمسار از لحاظ موقعیت جغرافیایی بین مدار ۳۴ درجه و ۲۸ دقیقه تا ۳۰ دقیقه عرض شمالی و بین ۵۱ درجه تا ۵۲ درجه و ۵۵ دقیقه طول شرقی نصف النهار گرینویچ قرار دارد.

ارتفاع متوسط شهرستان گرمسار از سطح دریا ۸۶۵ متر است.

طول دشت گرمسار از شرق به غرب ۴۸ کیلومتر و از شمال به جنوب معادل ۲۷ کیلومتر می‌باشد.

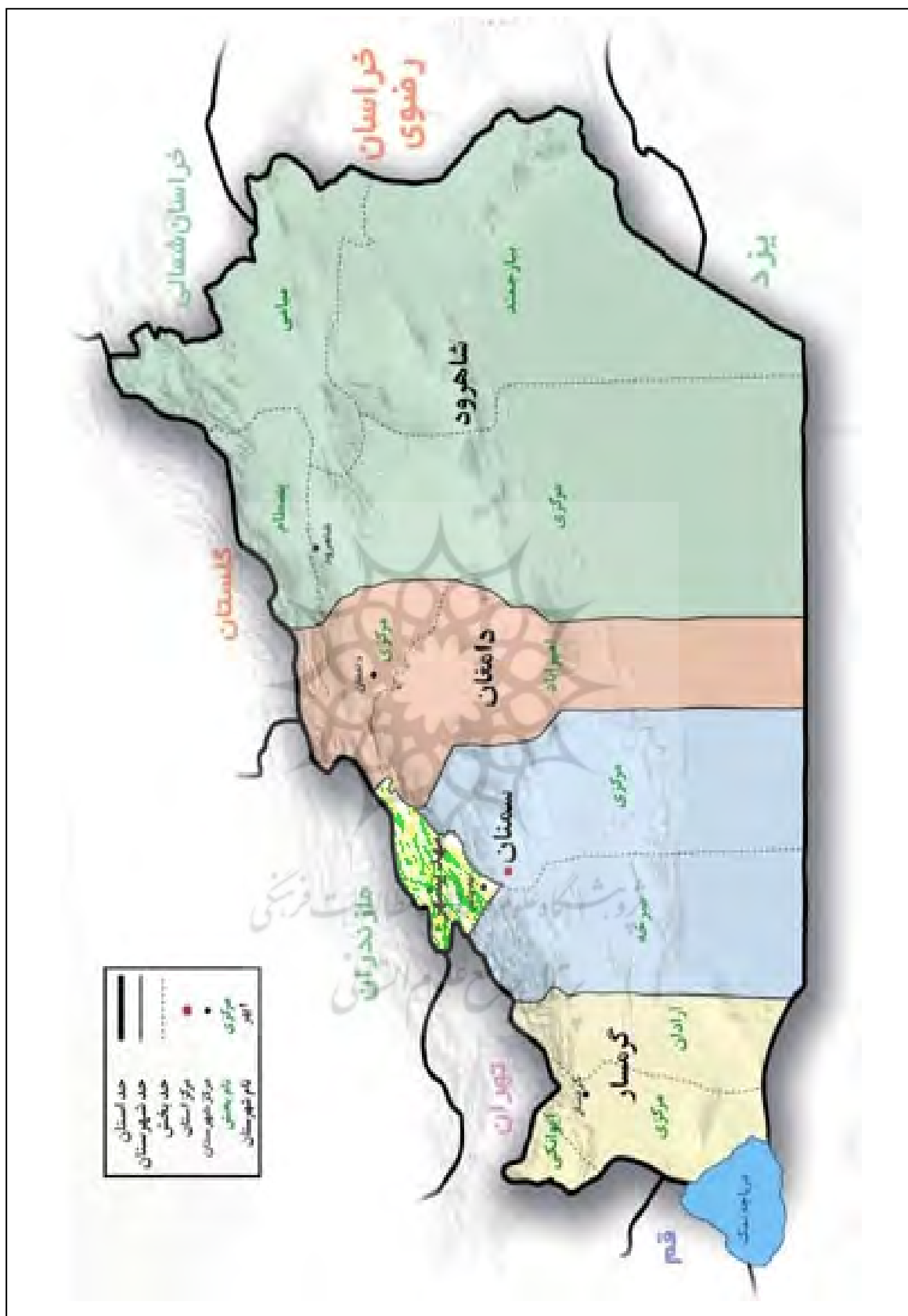
گرمسار از شمال به شهرهای فیروزکوه و دماوند، از شرق به شهرستان سمنان و از غرب به شهرستان ورامین و پاکدشت و از جنوب غرب به استان قم و از جنوب به شهرستان آران و بیدگل محدود می‌باشد. مرکز این شهرستان شهر گرمسار می‌باشد.

گرمسار بر روی مخروط افکنه حبله رود یکی از رودهای دائمی این شهرستان قرار داشته و از شمال و غرب توسط رشته کوه‌هایی احاطه شده و قسمت جنوبی آن به کویر متصل است.

حیات جامعه شهرستان که بیش از ۷۰ هزار نفر است وابسته به رودخانه جبله رود است. زیرا چاه‌ها و قنوات دشت نیز که در ناودیس جنوب مخروط افکنه قرار گرفته‌اند تحت تاثیر تغذیه و آبدهی رودخانه فوق با دبی متوسط دوپست و پنجاه میلیون متر مکعب در سال ۸۰ درصد آب کشاورزی و آب آشامیدنی و بهداشتی را تامین می‌نماید. شهرستان گرمسار از دیرباز به عنوان قطب کشاورزی مطرح بوده است و ۸۴ روستای دارای سکنه داشته و طبق سرشماری سال ۱۳۸۵ دارای ۷۷۶۷۶ نفر جمعیت بوده که از این تعداد ۵۴۲۴۶ نفر در شهرهای گرمسار و ایوانکی و آرادان و ۲۳۴۳۰ نفر در روستاها زندگی می‌کرده اند یعنی ۶۹/۸ درصد ساکنان شهرستان، شهرنشین و ۳۰/۲ درصد روستائی هستند.

شکل شماره ۱: روستاهای شهرستان گرمسار
منبع: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان سمنان

شکل شماره ۳: شهرستان های استان سمنان مقیاس ۱/۵۰۰۰۰۰۰

منبع: سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان سمنان

تجزیه و تحلیل ساختار کالبدی سکونت گاه های شهری و روستایی شهرستان گرمسار

نظام استقرار در شهرستان گرمسار در وهله اول تابع از عوامل و مقتضیات تاریخی نظیر مهاجرت های اجباری و سپس طبیعی یعنی ییلاق و قشلاق کردن و سپس بر مبنای پدیده های انسان ساخت، بوده و موجودیت یافته است. شرایط طبیعی و اکولوژیکی بستر مناسبی برای پیدایش الگوهای زیست و سکونت گاه های روستایی را به همراه داشته است. بافت عمومی سکونت گاه های روستایی، نشانگر فرم والگوی حاصل از تاثیرگذاری عوامل گوناگون در عرصه روستا و نحوه ارتباط و اکشن متقابل این عناصر می باشد. به علاوه بافت کالبدی سکونت گاه های روستایی تجلی گاه نحوه نظم پذیری خانه ها و زمین های زراعی و نحوه استقرار شبکه معابر سکونت گاه ها در کنار یکدیگر است. بنابراین اجزای بافت روستاها تشکیل شده است از مسکن، مزارع، باغات و مکان های عمومی، میادین، شبکه معابر و راه های ارتباطی و بهداشت و آموزش.

نظام استقرار در محیط های روستایی و شهری شهرستان گرمسار با الزامات توسعه و تحول در شرایط کنونی که شهرهای جهان و کشورهای پیشرفته و بسیاری از کشورهای در حال توسعه که با سرعت در حال طی مسیر توسعه شهری هستند سازگار نیست و بالطبع آن روستاها نیز در استقرار سکونت گاه ها و برنامه ریزی فضای کالبدی خود موفق نبوده اند. با توجه به این که روستاها مکان های تولید محصولات غذایی و مواد اولیه بسیاری از صنایع هستند می بایست برای افراد ساکن در آن و نگهداشت جمعیت روستایی با برنامه ریزی و ساماندهی سکونت گاه های آنها از مهاجرت و تخلیه روستاها جلوگیری نمود و در شهرها که کاربری صنعتی و خدماتی دارند باید متناسب با این دو مقوله برنامه ریزی گردد. سکونت گاه های شهری و روستایی شهرستان گرمسار از زمان های گذشته و در اثر عوامل تاریخی شکل گرفته است و تحولات اجتماعی و تکنولوژیکی روی این سکونت گاه ها اثر خود را گذاشته است.

شهرستان گرمسار از گذشته قطب کشاورزی محسوب می شده است لذا کشاورزی زمینه اصلی اکثر روستائیان روستاهای ساکن می باشد که نحوه کار کشاورزی در طی زمان دگرگون شده است و تکامل تکنولوژی، کاربرد ماشین و استفاده از ابزار و ادوات نوین موجب تغییرات وسیع در بهره برداری از مناطق آب و خاک آن شده است. در بررسی ساختار کالبدی سکونت گاه های موجود شهری و روستاهای گرمسار تعدادی از روستاها که در نزدیکی شهر واقع شده اند. اقتصاد آنها با اقتصاد شهری آمیزش یافته است. بخش مسکن و سکونت گاه های آن متحول شده و علاوه بر استفاده از مصالح جدید و رعایت موارد بهداشتی از امکانات زیستی مناسب برخوردار شده است.

لذا برای روستاهای نزدیک در برنامه ریزی اثرگذاری شهر را باید مدنظر داشت.

در بررسی شاخص های زیربنایی شامل شبکه های ارتباطی، آب و برق و بهسازی و در کنار آن بررسی شاخص های آموزشی، بهداشت، گاز طبیعی، تلفن و غیره می توان بیان نمود که در بررسی وضعیت شبکه ارتباطی سکونت گاه های روستایی و شهر ناحیه فوق با توجه به ساختار طبیعی و توپوگرافی که دارای کمترین عارضه طبیعی است از راه های ارتباطی مناسبی برخوردار بوده و کلیه راه ها آسفالت می باشد.

در بحث دسترسی به برق کل روستاهای شهرستان به جز یک روستا به نام قالیباف که اتصال روستای فوق به شبکه برق در دست اقدام است دارای برق می‌باشد. اکثر روستاها به آب لوله‌کشی هرچند دارای سختی بالایی است برخوردار هستند.

در بحث تلفن ثابت و همراه دارای شعاع نفوذ ۱۰۰ درصد بوده که دارای ۱۵ مرکز تلفن که بیش از ۳۰ روستا را تحت پوشش قرار داده و برای مابقی روستاهای دارای مسکن از طریق سیستم WLL تحت پوشش تلفن هستند.

از نظر دسترسی به گاز طبیعی در شهرستان ۳۴ روستا متصل به شبکه گاز بوده که دارای ۵۴۶۳۳ انشعاب بوده یعنی ۴۰ درصد روستاها و بیش از ۸۱ درصد جمعیت روستائی از این نعمت برخوردار هستند. دبیرستان و هنرستان مشغول به فعالیت است که البته به نظر می‌رسد قانون تعداد دانش آموز حداقل برای فعالیت از ۱۵ نفر به ۱۰ نفر کاهش یابد تا روستائیان دچار مشکل نگردند که یکی از دلایل عمده مهاجرت عدم وجود مدارس است. در شهرستان ۸ مرکز بهداشتی و ۲۵ خانه بهداشتی کار بهداشت و درمان اولیه را به عهده دارد و کل شهرستان تحت پوشش شبکه‌های تلویزیونی قرار دارد و دسترسی به اینترنت با توجه به برقراری خطوط تلفن در همه روستاها امکان پذیر است.

حال این نشانه آن است که شاخص‌ها و زیر ساخت‌های مورد نیاز در روستاها فراهم شده است. لذا می‌بایست مدیریت برنامه ریزی روستائی تقویت شود و هدایت اصولی جابجائی جمعیت تحت کنترل باشد تا بتوان چرخه تولید محصولات کشاورزی را در اختیار گرفت و مازاد تولید مواد غذایی مورد نیاز شهر و کشور را تامین نمود چرا که اول می‌بایست جمعیت حاضر در روستاها را حفظ کرد و سپس گرایش مهاجرت از شهر به روستاها را فراهم نمود که این کار شدنی است.

برنامه ریزی و ارائه الگوهای بهینه برای ساختار فضای کالبدی سکونت گاه‌های شهری و روستائی

دست آوردهای منطقه بندی و بلوک بندی فضاها و مکان یابی مراکز روستائی کشور ساختار سلسله مراتبی است که به محیط روستائی شهری توامان نظام بخشیده است و موجب ساماندهی محیط روستائی در سطوح ملی - منطقه‌ای، ناحیه ای و محلی می‌شود.

قلمرو شهرستان گرمسار براساس رویکرد مکمل، سطح بندی شده است که بدین معنی است که نخست با نگرش از بالا به پایین، سطح بندی کلان انجام گرفته است و سپس نواحی و منطقه‌ها مشخص شده اند و در یک رویکرد دیگر و یا نگرش از پایین به بالا، سطح بندی خرد انجام گرفته است و حوزه‌های روستائی و مجموعه‌ها مشخص گردیده است و در نهایت سطح بندی فضاها ناحیه مورد مطالعه منجر به ناحیه بندی و منطقه بندی و مشخص نمودن مجموعه‌ها و حوزه‌های روستائی به شرح زیر در استان سمنان گردیده است.

جدول شماره ۱: سطح بندی سلسله مراتبی پیشنهادی برای ساماندهی فضای شهرستان گرمسار

ناحیه	زیرناحیه	منظومه	مجموعه	حوزه ی عمرانی	روستای مستقل
غربی	گرمسار	گرمسار	کردوان	شه سفید	
			پیرامونی	لجران	
			گرمسار		
		آرادان	کهن آباد	حسین آباد کردها	
			پیرامونی	داور آباد	
			آرادان		
	ایوانکی		پیرامونی	چشمه نادى	
			ایوانکی	گنداب	

منبع: فرمانداری شهرستان گرمسار طبق تقسیمات سیاسی سال ۱۳۸۵

نتیجه گیری

با توجه به تجزیه و تحلیلی که در ساختار کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی صورت پذیرفت علی‌رغم انجام کارهای زیربنائی و فراهم بودن آن نظیر آب، برق، گاز و تلفن و برنامه‌ریزی برای ساماندهی سکونت‌گاه‌های روستائی مانند اجرای طرح های هادی و بهسازی مسکن روستائی مشاهده می‌گردد که مهاجرت روستاها به شهر ادامه دارد و امکان افزایش تعداد روستاهای خالی از سکنه می‌باشد و دلیل آن است که علاوه بر وجود زیرساخت های فوق می‌بایست برنامه‌ریزی برای اشتغال و تنوع بخشی در مشاغل روستائی نظیر فعال نمودن بخش صنایع کوچک و گذر از کشت سنتی و استفاده از تکنولوژی جدید فراهم گردد.

به نظر می‌رسد در برنامه‌ریزی فضای کالبدی سکونت‌گاه‌های شهری و روستائی متناسب با دیدگاه سلسله مراتب برنامه‌ریزی فضای کالبدی و خدمات‌رسانی گام برداشته نشده است لذا می‌بایست مورد فوق مد نظر قرار بگیرد روستاهای داورآباد و هشت آباد و روستاهائی که تقریباً مرز مشترک دارند اکثر خدمات در آن موجود می‌باشد و در برخی از روستاها که توان خدمات‌رسانی به روستاهای اطرف نظیر رستم‌آباد را دارد توزیع خدمات صورت نپذیرفته است و به نظر می‌رسد که می‌بایست تغییر و تحولاتی در کاربری اراضی با تاکید بر نوع کشت و نوع و تغییر در شیوه‌های نگهداری دام در سکونت‌گاه‌های روستائی اتفاق بیفتد که این امر تا حدودی صورت پذیرفته است چرا که با توجه به خشکسالی سال‌های اخیر و مسائل طبیعی و اقتصادی که در کشت صیفی‌جات، خربزه و کشت پنبه اتفاق افتاده است و بازار نابسامانی نیز دارد باید با حرکت بیشتر و افزایش تعداد گلخانه‌ها به سوی کشت گلخانه‌ای حرکت نمود چرا که با توجه به در اختیار بودن سوخت گاز طبیعی و بازار پر کشش پایتخت که دسترسی به آن آسان است می‌توان موفق بود و در بحث تبدیل مرغداری‌های سنتی به صنعتی و پرورش شترمرغ و بلدرچین گام‌های بیشتری برداشت.

پیشنهادات

- خطوط و محورهای توسعه پایدار در همه ابعاد برنامه ریزی آینده شهرستان صورت پذیرد.
- ضوابط و مقررات مشخص شده در نحوه استفاده از اراضی و نظام استقرار جمعیت و فعالیت در شهرستان به کار گرفته شود.
- با توجه به نوع خاک اراضی کشت محصولات متناسب با محیط و اقلیم صورت پذیرد.
- با برنامه ریزی یکپارچه‌سازی اراضی صورت پذیرد.
- خدمات رسانی بر اساس نظام سلسله مراتب تعیین شده در حوزه های همیار صورت پذیرد.
- استانداردهای ارائه شده در خدمات رسانی به کار گرفته شود.
- به نقش و تاثیر نیروهای خارجی نظیر اثر پایتخت در شکل گیری روند تغییر و تحولات سکونت گاه های شهری و روستائی ناحیه توجه گردد.
- مشارکت مردمی در همه ابعاد و مراحل برنامه ریزی توسعه پایدار انجام گرفته و توسعه انسانی به عنوان یکی از رکن های اساسی در برنامه ریزی در اولیت قرار گیرد.
- توسعه شهر در طرح‌های جامع به سمت شمال در نظر گرفته شود زیرا از لحاظ دما و دسترسی به آب و جاده اصلی مناسب‌تر است و خاک جنوب برای کشاورزی مناسب تر است.

منابع

- آسایش، حسین، استعلاجی علیرضا (۱۳۸۲). اصول و روش های برنامه ریزی. تهران: انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی
- آسایش، حسین (۱۳۷۵). اصول و روش های برنامه ریزی ناحیه ای. تهران: انتشارات پیام نور
- آسایش، حسین (۱۳۷۸). جزوه توسعه روستائی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، دوره دکتری
- استعلاجی، علیرضا (۱۳۸۰). راهکارهای توسعه پایدار روستائی - ناحیه ای. تهران: انتشارات جهاد کشاورزی
- استعلاجی، علیرضا (۱۳۸۰). آشنائی با توسعه پایدار و یکپارچه روستائی، انتشارات معاونت ترویج و جهاد کشاورزی ...
- اسدی نوش، آذر (۱۳۷۸). گرمسار - سرزمین خورشید درخشان، جلد اول، پازینی
- تقوی، نعمت اله (۱۳۸۴). جامعه شناسی روستائی. تهران: دانشگاه پیام نور
- رضوانی، علی اصغر (۱۳۷۷). روابط متقابل شهر و روستا. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳). مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستائی در ایران. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور
- زیاری، کرامت اله (۱۳۷۸). اصول و روش های برنامه ریزی منطقه ای. تهران: انتشارات دانشگاه یزد
- سعیدی، عباس (۱۳۸۳). مبانی جغرافیای روستائی. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور
- سهامی، سیروس (۱۳۷۳). شهرها و روستاها. نشر تیکا
- فرید، یداله (۱۳۶۵). جغرافیای شهرشناسی. تبریز: دانشگاه تبریز
- کردوانی، پرویز (۱۳۷۳). صنایع شاخص روستائی حاشیه کویر گرمسار- استان سمنان دانشنامه مجله
- مهدوی، مسعود (۱۳۷۴). جغرافیای روستائی ایران. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور